

Henryk Wąsowicz

Cyzjojan cysterski Ryczezy z XIV wieku

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia 45, 169-183

1990

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Henryk WĄSOWICZ
(Lublin)

Cyzjojan cysterski Rychezy z XIV wieku

Le Cisiojanus cistercien de Rycheza de XIVe s.

Średniowieczna *ars computandi* stosunkowo często używała form memorycznych dla oznaczania terminów poszczególnych elementów masy komputystycznej. Najczęściej odnosi się to do reperów lunisolarnego komputu paschalnego, którego powtarzające się cyklicznie daty zostały określone w formie leoninów. Zasada mnemotechnicznego określania terminów znalazła szerokie zastosowanie w komputystycznych traktatach, a także trafiła do ówczesnej kalendarjografii.¹

Z tymi szeroko pojętymi formami średniowiecznego pisarstwa kalendarzowo-komputystycznego należy łączyć powstanie w końcu XII w. mnemonicznego kalendarza sylabicznego zwanego cyzjojanem. Kalendarz ten, stojący na pograniczu średniowiecznej mnemotechniki i chronogramu, był precyzyjną konstrukcją, na podstawie której można było bez dodatkowych danych liczbowych określić datę dzienną. Zaliczany jest do tak zwanych kalendarzy wiecznych, ważnych każdorocznie bez dodatkowych przystosowań.

W strukturalnym zamierzeniu był to najczęściej wiersz o stałej liczbie 365 sylab (1 sylaba = jeden dzień), podzielonych na 24 wiersze — heksametry — według zasady: *Syllabba quaeque diem, duo versus dant tibi mensem*.

¹ H. Grotefend: *Laurca sanctorum, ein lateinischer Cisiojanus des Hugo von Trimberg*, „Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit”, 1870, 17, szp. 279 i n.; W. E. Van Wijk: *Le nombre d'or. Étude de chronologie technique suivie du texte de la Massa compoti d'Alexandre de Ville-dieu avec traduction et commentaire*, La Haye 1936, *passim*; A. Pfaff: *Aus alten Kalendern*, Augsburg [1947], *passim*.

Przestrzeń sylabiczna kalendarza zawierała od 130 (na początku XIII w.), do 250 (w cyzjojanach z wieku XVI) świąt kalendarza liturgicznego, zapisanych w postaci jednej lub kilku sylab. Pozostałe wolne miejsca były przeznaczone dla nazw miesięcy i wyrazów określających, tworzących tkanę łączną wiersza kalendarza. Te ostatnie najczęściej charakteryzują w gramatycznych proporcjach imiona świętych do nazw miesięcy. Wersyfikacja poszczególnych dwuwierszy polegała na tym, iż nazwa miesiąca stanowiła zasadniczo jego podmiot, czyli najważniejsze miejsce mnemoniczne, zaś wyraz określający stanowił orzeczenie, wskazując, jakie święta kalendarza liturgicznego przypadają na dany miesiąc. Całość sylabiczna dwuwiersza była połączona wyrazami wiążącymi, które łączyły odległe od siebie miejsca świąt z nazwami miesięcy i ich wyrazami określającymi. Tak jest w przedstawianym poniżej wierszu IV,1 — cyzjojana Rychezy: *April in Ambrosii festis ovat atque Tyburci* — gdzie *April* — podmiot, *ovat* — orzeczenie, wyraz z wyrazami wiążącymi: *festis* — *atque* — określały święta, które posiada kalendarz do zapamiętania w tej części miesiąca.

Nazwa tego kalendarza pochodzi od początkowych sylab dwuwiersza styczniowego *Cisio Ianus* — gdzie pierwszy z tych wyrazów był abreviacją Obrzezania Pańskiego, święta przypadającego w oktawę Bożego Narodzenia, natomiast *Ianus* = *Ianuarius* — lacińska nazwa stycznia. Ten kalendarzowy incipit utrzymał się zasadniczo aż do humanizmu i był początkiem wszystkich kalendarzy sylabicznych w wersji lacińskiej. Także wersja lacińska cyzjojana sylabicznego dała początek cyzjojanom pisany w szacie języków narodowych.

Kalendarz sylabiczny, który zamierzamy przedstawić w tym miejscu pochodzi z modlitewnika królowej Rychezy, córki księcia i króla polskiego Przemysła II, żony królów czeskich Wacława II i Rudolfa I, zmarłej w 1335 roku.²

Kodeks ten, przechowywany dziś w Oesterreichische Nationalbibliothek, został sporządzony w latach 1317–1320.³ Na karcie 1 verso wczesnogotycką teksturą zapisany został cyzjojan. Jest to 26 wierszy o różnej długości. Autor tej redakcji kalendarza nie przestrzega znanych powszechnie zasad konstrukcji wiersza i podziału na miesiące. Za wyjątkiem wiersza XII — którego forma odpowiada zasadom wersyfikacji, reszta tekstu stanowi ze względów mnemotechniki trudną do zapamiętania i rozpisania całość.

² J. Květ: *Jluminované rukopisy královny Rejčky*, Praha 1931, s. 19 i n.

³ Rkps 1813 pt. *Liber choralis ordinis Cisterciensis, ut videtur, jussu Elisabethae, viduae regnum Bohemiae Wenceslai II et Rudolphi I, scriptus*. Rycheza podczas koronacji na królową Czech i Polski w r. 1303 przyjęła imię — Elżbieta. W Czechach nigdy nie przestano ją nazywać Reičką — Rychezą. Zob. Květ: *op. cit.*, s. 19.

Jest to zapewne własna translacja autora tekstu cyzjojanowych wierszy, ponieważ pokrewne kalendarze tej proveniencji posiadają zawsze poprawną konstrukcję.⁴ Dość powiedzieć, iż wiersz ostatni tego tekstu posiada tylko dwie końcowe sylaby roku — „me sil” — co jest zupełnym niezrozumieniem idei tego kalendarza.

Po cyzjojanie kolejnych sześć kart kodeksu zajmuje kalendarz liturgiczny z notami obituaryjnymi margrabiów brandenburskich.⁵

Cyzjojan i kalendarz są niewątpliwie proveniencji cysterskiej z wyraźnymi cechami sanctorale polskiego.⁶ Jest odbiciem specjalnej pobożności, jaką żywiła Rycheza do Matki Boskiej, a jak powszechnie wiadomo, cystersi byli głównymi propagatorami tego kultu w średniowieczu. Redakcja cyzjojana jest wcześniejsza niż data kodeksu. Widać to wyraźnie przy analizie jego zawartości heortologicznej. Dwa najpóźniejsze święta dostrzeżone w tekście — czyli Piotr z Mediolanu (20 kwietnia), kanonizowany w r. 1235 oraz Dominik (5 sierpnia), kanonizowany w r. 1255. Z drugiej strony brak Ludwika (25 sierpnia) poświadcza redakcję wcześniejszą niż rok 1298, ponieważ w tym roku święty król został wprowadzony do kalendarza całego zakonu z Citeaux.⁷

Przechodząc do charakterystyki heortologicznej omawianego cyzjojana należy zaznaczyć, iż korzenie sanctorale cysterskiego tkwią w chrześcijańskiej starożytności, sprzed VIII stulecia, z wyjątkiem św. Lamberta +708 (17 września). Szczególnie po czterech ciemnych wiekach wprowadzono w XII i XIII stuleciu plejadę nowych świętych, w której rodzina z Citeaux była reprezentowana bardzo licznie.⁸

Ze względu na geografie w sanctorale cyzjojana da się wyszczególnić cztery zasadnicze źródła. Bazę stanowi zespół świętych rzymskich, jako że zasób *Martyrologium Romanum* od najwcześniejszych czasów służył za podstawę dla wszystkich kalendarzy. Dodać należy do tego źródła galijskie. Święta Galii posiadały zawsze wyjątkowe miejsce w liturgii cysterskiej.⁹

⁴ G. de Dertein: *Cisiojanus cisterciens de Paris* (13e siècle), „Revue Mabillon”, 2:1906–1907, s. 193 in.; O. Odenius: *Cisiojani Latini. Neue Beiträge zur Bibliographie der metrischen Kalendarien des Mittelalters*, „Tidskrift för Nordisk Folkminnesforskning”, 15, 1959, s. 72–73.

⁵ Po śmierci ojca w r. 1296 — Rycheza przebywa na dworze spokrewnionych z nią margrabiów brandenburskich.

⁶ Zob. kalendarz cysterski [w:] *Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Warszawa 1957, s. 185 in.

⁷ de Dertein: *op. cit.*, s. 195.

⁸ de Dertein: *op. cit.*, s. 198 in.

⁹ *Ibid.*

Cyzjojan Ryczezy*

- I. 1. *Cisi ge| ianus| appari|ti wilp pri|mus i fel| mau⁺ mar*
 2. *Ans pris|ce fab ag| vin eme | pau con|vers⁺ ag i|ulia.*
- II. 1. *Ib ipa|pan ag ve|das nec|non sco⁺|lastice| ^{a-}valent^{-a}*
 2. *Iu ^{b-}li| primus^{-b} sa cum| petro⁺| mat febru|o da.*
- III. 1. *Albi^{c-}ni^{-c}re|cole na|talici|a gre⁺go|rique*
 2. *Mars cum | patre Gud | benedicti ma⁺| dei geni|trice.*
- IV. 1. *April in | ambrosi|i fes|tis ouat | atque⁺ ty|burci*
 2. *Est is|tis simill|is alg| bern mar|cusque vi⁺| ro pe.*
- V. 1. *Philip| cral ma ge | iohan | spetrus e | man ne ser⁺|uaci*
 2. *Festaque | poten a|ge de don | urban | uirgine⁺| cum pe.*
- VI. 1. *Ni mar|cellini | iuni me| primi | bar ba te⁺|net vi*
 2. *Ciri mar| gervasi| alba| iohan io|han leh⁺ pe| pam.*
- VII. 1. *Da proces| martin iul|io cum | sep bene⁺| ^{d-}marga|reta^{-d}*
 2. *Et sequi|tur prax ma a | cris | iaxcobus⁺| na fel ab| ger.*
- VIII. 1. *Peum ste| stepha do | sif do | ci ro | lau ty⁺bur| ip eu*
 2. *Sumpti mam| a mag ber|nar ti cum| bar⁺ gene | ruf auh ios | feli.*
- IX. 1. *Ep sep|tem mar|celli evur⁺| nat gorgon| protique | cruz ni*
 2. *Eul lam|ber se|qua mat | mauri ando|thi cos wen | mi ge.*
- X. 1. *Reg leo⁺| francis|cus| marcus di|o octo|ber ka hed|wigis*
 2. *Lucas cum| ursula|que | crispini | simon et | quin.*
- XI. 1. *Om fi no|uem mala|chi qua ^{e-}teo|o^{-a} mart|in bric⁺ci|i e*
 2. *Ani e | et co ce | clef | cris kate | agri ^{f-}sat| an^{-f}.*
- XII. 1. *Crisan de|cember | nicol | accipe| dama lu|cie*
 2. *Barbare in|de thomas| modo | nat ste | io pu tho⁺|me sil.*

^{a-a} van. sent. ^{b-b} na prems. ^{c-c} mi. ^{d-d} magareta. ^{e-e} te. oc. ^{f-f} sa. tan.

* Przez pionowe kreski oznaczono stopy metryczne, krzyżykami zaznaczono długości wierszy w rękopisie.

Januarius

1. Ci-(*Circuncisio Domini*)
2. si
3. Ge (*Genowfae v.*)
4. Ia-
5. nus
6. Ap-(*Apparitio Domini*)
7. pa-
8. ri-
9. ti
10. Wil-P (*Wilhelmi ep.-Pauli primi eremita*)
11. pi-
12. mus
13. I (*Ilaru ep.*)
14. Fe (*Felicis in pincis presbiteri*)
15. Mau (*Mauri abb.*)
16. Mar (*Marcelli pp. m.*)
17. An-S (*Antonii cf.-Speosippi m.*)
18. Pris-(*Priscae v.m.*)
19. ce
20. Fab (*Fabiani et Sebastiani*)
21. Ag (*Agnetae v.m.*)
22. Vin (*Vincentii m.*)
23. E-(*Emerentianae v.*)
24. me
25. Pau (*Pauli conversio*)
26. con-
27. vers
28. Ag (*Agnetae secundo*)
29. Ju-(*Juliani ep.*)
30. li-
31. a

Februarius

1. I-B (*Ignatii ep.m.-Brigidae v.*)
2. I-(*Ipapanti Dni*)
3. pa-
4. pan-
5. Ag (*Agathae v.m.*)
6. Ve-(*Vedasti et Amandi ep.*)
7. das
8. nec
9. non
10. Sco-(*Scolasticae v.*)
11. las-
12. ti-
13. ce
14. Va-(*Valentini, Vitalis, Filiculae et Zenonis mm.*)
15. lent
16. Ju-(*Juliane v.m.*)
17. li
18. pri-
19. mus
20. Sa (*Sadoch ep.*)
21. cum
22. Pe-(*Petri Kathedra*)
23. tro
24. Mat (*Mathie ap.*)
25. Fe-
26. bru-
27. o
28. da

Martius

1. Al-(*Albini ep.*)
2. bi-
3. ni
4. re-
5. co-
6. le
7. na-
8. ta-
9. li-
10. ci-
11. a
12. Gre-(*Gregorii pp.*)
13. go-
14. ri-
15. que
16. Mars
17. cum
18. pa-
19. tre
20. Gud (*Gudberti ep.*)
21. Be-(*Benedicti abb.*)
22. ne-
23. dic-
24. ti
25. Ma (*Annuntiatio Marie V.*)
26. de-
27. i
28. ge-
29. ni-
30. tri-
31. ce

Aprilis

1. A-
2. pril
3. in
4. Am-(*Ambrosii ep.*)
5. bro-
6. si-
7. i
8. fes-
9. tis
10. o-
11. vat
12. at-
13. que
14. Ty-(*Tryburtii et Valeriani mm.*)
15. bur-
16. ci
17. est
18. is-
19. tis
20. si-
21. mi-
22. lis
23. Al-G (*Adalberti ep.m.-Georgii m.*)
24. Bern (*Bernardi cf.*)
25. Mar-(*Marci ev.*)
26. cus-
27. que
28. Vi (*Vitalis m.*)
29. Ro (*Roberti abb.*)
30. Pe (*Petri m.*)

Maius

1. Phil-(*Philippi et Jacobi ap.*)
2. lip
3. Cr-Al (*Inventio S.Crucis-Alexandri m.*)
4. M-A (*Monicae-Antonii abb.*)
5. G-E (*Geodehardi ep.-Erenesi*)
6. Io-(*Iohannis ante portam Latinam*)
7. han
8. S-Pe-(*Stanislai ep.m.-Petri ep.*)
9. trus
10. E (*Epimachi et Gordiani m.*)
11. Man (*Manerti ep.cf.*)
12. Ne (*Nerei et Achillei m.*)
13. Ser-(*Servacii ep cf.*)
14. ua-
15. ci
16. fes-
17. ta-
18. que
19. Po-(*Potentianae v.*)
20. ten
21. a-
22. ge
23. De (*Desiderii ep.m.*)
24. Don (*Donatiani m.*)
25. Vr-(*Urbani pp.m.*)
26. han
27. uir-
28. gi-
29. ne
30. cum
31. Pe (*Petronillae v.*)

Junius

1. Ni (*Nicomedis m.*)
2. Mar-(*Marcellini et Petri m.*)
3. cel-
4. li-
5. ni
6. lu-
7. ni
8. Me (*Medardi ep.*)
9. Pri-(*Primi et Feliciani m.*)
10. mi
11. Bar
12. Ba (*Basilidis, Cyryni, Naboris et Nazarii*)
13. te-
14. net
15. Vi (*Viti m.*)
16. Ci-(*Cirici et Julitae mm.*)
17. ri
18. Mar (*Marci et Marcelliani*)
19. Ger-(*Gervasii et Protasii m.*)
20. va-
21. si
22. Al-(*Albani m.*)
23. ba
24. Io— (*Iohannis Baptiste*)
25. han
26. Io-(*Iohannis et Pauli mm.*)
27. han
28. Le-H (*Leonis pp.-Hirenei et soc.*)
29. Pe (*Petri et Pauli ap.*)
30. Pa-M (*Commemoratio s. Pauli ap.*)

Julius

1. **Da**
2. **Pro-**(*Processi et Martiniani*)
3. **ces**
4. **Mar-**(*Translatio s. Martini*)
5. **tin**
6. **Iu-**
7. **li-**
8. **o**
9. **cum**
10. **Sep** (*Septem fratrum mm.*)
11. **BE-**(*Translatio s. Benedicti*)
12. **ne**
13. **Ma-**(*Margaretæ v.m.*)
14. **ga**
15. **re-**
16. **ta**
17. **et**
18. **se-**
19. **qui-**
20. **tur**
21. **Prax** (*Prædis v.*)
22. **Ma** (*Marie Magdalene*)
23. **A** (*Appollinaris m.*)
24. **Cris** (*Cristinae v.*)
25. **Ja-X-**(*Jacobi ap.-Xristofori m.*)
26. **co-**
27. **bus**
28. **Na** (*Nazarii, Celsi et Pantaleonis*)
29. **Fel** (*Felicis, Simplicii, Faustini et Beatrix*)
30. **Ab** (*Ablon et Sennen m.*)
31. **Ger** (*Germani ep.*)

Augustus

1. **P-Eu-M** (*Petri ad vincula-Eusebii ep.-Machabeorum*)
2. **Ste** (*Stephani pp.m.*)
3. **Ste-**(*Inventio Stephani protomart.*)
4. **pha**
5. **Do** (*Dominici cf.*)
6. **Si-F** (*Sixti pp.m.-Felicissimi et Agapiti*)
7. **Do** (*Donati ep.*)
8. **Ci** (*Ciriaci et soc.*)
9. **Ro** (*Romani m.*)
10. **Lau** (*Laurentii m.*)
11. **Ty-**(*Tyburnii m.*)
12. **bur**
13. **Ip** (*Ipoliti et soc.*)
14. **Eu** (*Eusebii pbr̄i*)
15. **Sump-**(*Assemp̄tio Marie Virginis*)
16. **ti**
17. **Mam** (*Mammetis m.*)
18. **A** (*Agapiti m.*)
19. **Mag** (*Magni m.*)
20. **Ber-**(*Bernardi abb.*)
21. **nar**
22. **Ti** (*Timothei et Simphoriani*)
23. **cum**
24. **Bar** (*Bartholomei ap.*)
25. **Ge-**(*Genesisii m.*)
26. **ne**
27. **Ruf** (*Rufi m.*)
28. **Au-H** (*Augustini ep.-Hermetis m.*)
29. **Io-S** (*Decollatio s. Johannis Bapt.-Sabinæ v.*)
30. **Fe-**(*Felicis et Adaucti m.*)
31. **li**

September

1. E-P (*Egidii abb.-Prisci m.*)
2. Sep-
3. tem
4. Mar- (*Marcelli m.*)
5. cel-
6. li
7. Ev (*Evurti ep.*)
8. Nat (*Nativitas s. Marie*)
9. Gor- (*Gorgonii m.*)
10. gon
11. Pro- (*Prothi et Jacincti mm.*)
12. ti-
13. que
14. Crux (*Exaltatio S. Crucis*)
15. Ni (*Nicomedis m.*)
16. Eu-L (*Eufemiae v.m.-Luciae et Geminiani*)
17. Lam- (*Lamberti m.*)
18. ber
19. Se- (*Sequani abb.*)
20. qua
21. Mat (*Mathei ap.*)
22. Mau- (*Mauritii et soc.*)
23. ri-
24. An- (*Andochii, Tyrsi et Felicis mm.*)
25. do-
26. chi
27. Cos (*Cosme et Damiani mm.*)
28. Wen (*Wenceslai ep.*)
29. Mi (*Michaelis arch.*)
30. Ge (*Geronimi prbri*)

October

1. Re-G (*Remigii ep.-Germani et Vedasti ep.*)
2. Le (*Leodegarii ep.m.*)
3. o
4. Fran- (*Francisci cf.*)
5. cis-
6. cus
7. Mar- (*Marci pp.*)
8. cus
9. Di- (*Dionisii et soc.*)
10. o
11. Oc-
12. to-
13. ber
14. Ka (*Kalixti pp.m.*)
15. Hed- (*Hedvigis vid. ducisse*)
16. wi-
17. gis
18. Lu- (*Luce ev.*)
19. cas
20. cum
21. Ur- (*Ursulae cum soc.*)
22. su-
23. la-
24. que
25. Cris- (*Crispini et Crispiniani mm.*)
26. pi-
27. ni
28. Si- (*Siminis et Jude ap.*)
29. mon
30. et
31. Quin (*Quintini m.*)

November

1. **Om** (*Omnium sanctorum*)
2. **Fi** (*Commemoratio fidelium defunctorum*)
3. **No-**
4. **uem**
5. **Ma-** (*Malachie epi*)
6. **la-**
7. **chi**
8. **Qua** (*Quatuor coronatorum*)
9. **Te-** (*Teodori m.*)
10. **o**
11. **Mar-** (*Martini ep.*)
12. **tin**
13. **Bric-** (*Briccii ep.*)
14. **ci-**
15. **i**
16. **E** (*Emundi ep.*)
17. **A-** (*Aniani ep.*)
18. **ni**
19. **E** (*Elisabeth*)
20. **et**
21. **Co** (*Columbani abb.*)
22. **Ce** (*Ceciliae v.m.*)
23. **Cle-F** (*Clementis pp.m.-Felicitationis m.*)
24. **Cris** (*Crisogoni m.*)
25. **Ka-** (*Katherinae v.m.*)
26. **te**
27. **A-** (*Agricole et Vitalis*)
28. **gri**
29. **Sat** (*Saturnini m.*)
30. **An** (*Andree ap.*)

December

1. **Cri-** (*Crisanti, Mauri et Davie*)
2. **san**
3. **De-**
4. **cem-**
5. **ber**
6. **Ni-** (*Nicolai ep.*)
7. **col**
8. **ac-**
9. **ci-**
10. **pe**
11. **Da-** (*Damasi pp.*)
12. **ma**
13. **Lu-** (*Luciae v.*)
14. **ci-**
15. **e**
16. **Bar-** (*Barbarae v.*)
17. **ba-**
18. **re**
19. **in-**
20. **de**
21. **Tho-** (*Thome ap.*)
22. **mas**
23. **mo-**
24. **do**
25. **Nat** (*Nativitas Domini*)
26. **Ste** (*Stephani protom.*)
27. **Io** (*Iohannis ap. et ev.*)
28. **Pu** (*Puerorum Innocentium*)
29. **Tho-** (*Thome ep.m.*)
30. **me**
31. **Sil** (*Silvestri pp.*)

Ponadto znajdujemy imiona 4 wielkich świętych z Wysp Brytyjskich: Brygidę (1 lutego), patronkę Irlandii, której kult został przeniesiony do Gali przez Kolumbana; Kuthberta (Kuniberta) 20 marca, biskupa Lindisfarne, którego kult zapoczątkowali na kontynencie mniși iroszkoccy; Kolumbana (21 listopada), znanego szerzyciela monastycyzmu w państwie Franków; wreszcie znanego powszechnie w kalendarzach Tomasza Becketa (29 grudnia).

Rodzina cysterska reprezentowana jest przez świętych mogących służyć także jako kryterium rozpoznawalności kalendarzy zakonu. A więc dwóch głównych fundatorów — Roberta z Molesme (29 kwietnia) +1108 i Bernarda (20 sierpnia) +1153. Ponadto czterech arcybiskupów związanych z zakonem z Citeaux — św. Malachiasz (5 listopada), arcybiskup Armagh (Irlandia), zmarły w Clairvaux w 1148 r., Piotr (8 maja), arcybiskup Tarentaise (1175), który po odejściu ze stolicy biskupiej resztę życia spędził w klasztorze w Bellevaux; Wilhelm (10 stycznia) arcybiskup Bourges, wcześniej zakonnik z Citeaux +1209; Edmund (16 listopada), arcybiskup Canterbury, przebywający na wygnaniu we Francji w rodzinie cysterskiej.¹⁰

Ze świętych niemieckich do cyzjojana trafiła jedynie Elżbieta (19 listopada); a z czeskich wyłącznie Waclaw (28 września), bez Ludmiły (16 września tak charakterystycznej dla kalendarza liturgicznego Pragi), co zasadniczo wyklucza kalendarium praskie jako podstawę przy sporządzaniu tekstu kalendarza.

Z racji przeznaczenia kodeksu szczególne miejsce przypada w cyzjojanie świętym polsko-śląskiego kalendarza liturgicznego. Tak więc 24 kwietnia dostrzegamy na pierwszym miejscu Wojciecha przed Jerzym — czyli układ typowy dla liturgicznego kalendarza Wrocławia¹¹; 8 maja — biskup krakowski Stanisław, stojący w kalendarzu przed Piotrem, potwierdza tym samym polską odmianę kalendarza zakonnego cystersów¹²; 15 października — patronka Śląska — Jadwiga — zajmująca trzysylabową przestrzeń wypiera św. Galla, znanego wcześniejszym cyzjojanom cysterskim założyciela opactwa St. Gall, i towarzysza św. Kolumbana.¹³ Wszystkie te święta są zanotowane bez translacji, czyli intencją autora cyzjojana było nadanie temu kalenda-

¹⁰ *Ibid.*, s. 305.

¹¹ W. Danielski: *Z dziejów kultu liturgicznego św. Wojciecha na ziemiach polskich. Święta ku czci św. Wojciecha*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 1967, t. 14, z. 4, s. 90 i n.

¹² *Ibid.*, *passim*; *Chronologia polska*, s. 185 i n.

¹³ Najczęściej — przed pojawieniem się święta Jadwigi — kalendarz sylabiczny w dniach 14–17 października posiadał zapis: „Ca-liz-ti Gal”(li), lub: „Ca-liz Gal-le”. Zob. Odenius: *op. cit.*, *October — Gesamtübersicht der oben behandelten Cisziojane*; H. Wąsowicz: *Łaciński kalendarz sylabiczny (Cisziojanus) do połowy XVI wieku*, Lublin 1986, *passim*.

rzowi cech uniwersalizmu, jako że kultury te znane są powszechnie w tym okresie na terytorium Europy Środkowej.¹⁴

Zestawiając sanctorale cyzjojana i kalendarza liturgicznego modlitewnika, dostrzegamy grupę świętych, których ten drugi nie odnotowuje. Brakuje więc: 3 stycznia Genowefy — patronki Paryża oraz świąt starożytnych, jak: 20 lutego Serapona, 4 maja Moniki, Antonii, 5 maja Godeharda, Ireneusza, 13 maja Serwacego, 28 czerwca Ireneusza. Skłania to do przypuszczenia, iż przy redakcji kalendarza sylabicznego użyto wzoru pochodzącego z terenu Francji, zaś kalendarz liturgiczny został sporządzony w oparciu o przekaz rodzimy, najprawdopodobniej śląski.

Zastanawiając się nad elementami wersyfikacji i prozodii cyzjojanowych wierszy, dostrzegamy znamienne różnicę między kalendarzem sylabicznym Rychezy — czyli jego odmianą cysterską a resztą znanych nam przekazów.¹⁵ Treści kalendarzowe, czyli zapis sylabiczny świąt kalendarza zakonnego, przeważają nad mnemotechniką, czyniąc w ten sposób wiersze cyzjojana bardzo trudnymi w praktycznym użyciu (czasami wręcz uniemożliwiają datowanie według niego). Podobną formę posiadają jednak wszystkie cysterskie cyzjojana. Już najwcześniejsze przekazy tego kalendarza w wersji cysterskiej zrezygnowały z unieszczenia w swym składzie nazw miesięcy jako najważniejszych miejsca mnemonicznego.¹⁶ Funkcję tę przejmują poszczególne święta kalendarza, będąc podmiotem dwuwiersza. Nie są one określone, np. ze względu na ważność ich w kalendarzu zakonnym, lecz o ich wyborze decydowało miejsce, jakie zajmowały w kalendarzu liturgicznym. Zasadniczo trafiały te z początku miesiąca. Aby wiernie oddać obraz świąt własnego kalendarza, niektóre sylaby zawierają więcej niż jedno święto. W naszym przypadku powtarza się to 19 razy, kiedy zamiast jednego zapisu sylaba określa dwa święta, a raz (1 sierpnia) aż trzy imiona świętych. Zachowanie takiego pamięciowego porządku świąt odbywać się musiało poprzez odciśnięcie w nim miejsc mnemonicznych, włączonych w strukturę każdego dwuwiersza, który sam w sobie tworzył strukturalną i gramatyczną całość. W naszym przypadku układ cyzjojanowych wierszy jest kompromisem między wersyfikacją zakonnego cyzjojana a innych, znanych autorowi redakcji kalendarzy sylabicznych. Autor starał się zachować zasadę miejsc mnemonicznych w okresie, kiedy kalendarz liturgiczny jest niezbyt obfity, czyli w czasie czterdziestodniowego przygotowania wielkanocnego i czterotygodniowego przed Bożym Narodzeniem. Więc pełną formę posiadają wier-

¹⁴ H. Grotefend: *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Bd. 2, Abt. 1, Hannover 1892, *passim*.

¹⁵ Zob. Odenius: *op. cit.*, s. 72 i n.

¹⁶ de Dertin: *op. cit.*, s. 197.

sze: II,2 — *Februo — da*; III,1 — *Albini — recole*, czyli użyto tu zasady cysterskiej; IV,1 — *April — ovat*; XII,1 — *December — accipe*. Część dwuwierszy charakteryzowana jest wyłącznie poprzez nazwę miesiący: I,1 — *Ianus*; VI,1 — *Iuni*; VII,1 — *Iulio*; IX,1 — *Septem(ber)*; X,1 — *October*; XI,1 — *Novem(ber)*. W miesiącach: V, VIII, kiedy kalendarz liturgiczny jest obficie wypełniony świętymi, odstąpiono od przedstawionej powyżej zasady miejsc mnemonicznych i nie umieszczono nazw miesięcy.

Zasady mnemotechniki dostrzega się także w prozodii kalendarza sylabicznego. Należy zaznaczyć, iż jest on niewątpliwie pisany heksametrem z wyjątkiem wierszy: VI,1; VII,2; X,2; XI,2 — które są pentametrami. Jest to oczywiście prozodia bardzo elastyczna.¹⁷ Połączenie liter czy sylab świąt, które pozostaje ze sobą w ścisłej harmonii, stanowiło niekiedy dużą trudność dla autora tego kalendarza. Istotne jest tutaj wyciśnięcie w pamięci użytkowników chronologii świąt Kościoła, zwłaszcza ludzi średniowiecza, kiedy kalendarz był bardzo rzadko spotykany i kiedy datowano według świąt kalendarza liturgicznego. Taki kalendarz jak cyzjojan wystarczał do szybkiego posługiwania się tym systemem w praktyce.

Na heksametryczny układ cyzjojana wskazuje cezura po arsie trzeciej półstopy, co jest zjawiskiem stosunkowo często obserwowanym w średniowiecznej poezji. W naszym cyzjojanie występuje między tymi jego partiami, które są złożone z nazw świąt, a tymi, które stanowią opis danego miesiąca. Oczywiście zjawisko to występuje tylko tam, gdzie nadmiar świąt nie przysłonił innych jego elementów mnemonicznych, czyli w naszym przypadku jedynie w wierszach: marcowym i kwietniowym.

Chronologiczne następstwo sylab świąt przesłoniło zasadniczo elementy tkanki łącznej oraz organizację wiersza, której istotnym elementem był rym. Nie był to rym *sensu stricto*, lecz rym przybliżony, oparty na współbrzmieniach występujących w postaci asonansu w tzw. heksametrze leonińskim. W naszym wypadku zostało to zauważone wyłącznie w wierszu III,2 — *Bene(dicti) — Genitrice*. Ponadto występują podobieństwa dźwiękowe wewnątrz wiersza, jak: III,1 — *recole — Gregorique*, IV,1 — *Ambrosii — Tiburci*, VI,1 — *Marcellini — Iuni*, X,1 — *Franciscis — Hedvigis*, XII,1 — *accipe — Lucie*.

Wszystkie te formy budowy wiersza dają w efekcie większą jedność mnemoniczną cyzjojana.

¹⁷ *Ibid.*, s. 194; J. Nováková: *České cisiojány od 14 století*, [w:] *Studie Československá Akademie Véd*, nr 3, Praha 1971, s. 13 i n.

RÉSUMÉ

Le *cisiojanus* tiré d'un livre de prières de Rycheza appartient à un groupe de calendriers éternels, en vigueur chaque année sans des corrections supplémentaires. Du point de vue métrique, c'est un calendrier syllabique où chaque jour de l'année est indiqué par une syllabe.

Quoique la provenance cistercienne de *cisiojanus* soit manifeste, on aperçoit quelques traits de la création religieuse propre à la Pologne. Il a été rédigé entre 1255 et 1298. Le contenu héortologique est fait de quelques et différentes surfaces. La création religieuse cistercienne provient encore d'avant VIIIe s. et les fêtes cisterciennes ont été inscrites dans le calendrier au XIIe et XIIIe s.

Quant au plan géographique de la création sacrée, on peut énumérer les fêtes provenant de *Martyrologium Romanum*, les fêtes des Gaulois, les fêtes des Iles Britanniques de même qu'un groupe de fêtes provenant de la Bohême, Pologne et de la Silésie. Versification et prosodie des vers dans un calendrier syllabique répondent aux règles d'un calendrier liturgique de l'ordre de Citeaux. Ce sont seulement certains vers qui possèdent les noms des mois — sujet d'un calendrier syllabique de même que les mots déterminatifs — verbe de celui-ci. Le texte qui liait les fêtes éloignées dans le calendrier a été supprimé. C'est ainsi que le calendrier perd son enchaînement logique et les valeurs littéraires. Quant aux principes d'une mnémotechnie on les aperçoit dans le schéma métrique du calendrier écrit en hexamètre et pentamètre, vers qui aidaient à un lecteur la mémorisation des fêtes de l'église.

Tadeusz WASILEWSKI
(Warszawa)

Synowie Giedymina w. ks. Litwy a następstwo tronu po nim¹

Les fils de Giedymin, grand-duc de Litaunie et la succession du trône

W 1962 r. został po raz pierwszy wydany tzw. *Skrócony zwód latopisarSKI 1493 r.*, zachowany w trzech rękopisach: 1) Pogodinskim nr 1409 ze schyłku XVI w., 2) Pogodinskim nr 2036 z pierwszej połowy XVI w. i 3) Bielaiewa nr 1512 z pierwszej połowy XVII w. Obok kilku cennych, dotąd nie znanych, wzmianek o dziejach dynastii Giedymina i Litwy zwraca przede wszystkim uwagę obszerny przekaz pod r. 6849 (= rok marcowy 1341/42) o śmierci Giedymina i następstwie po nim. Zamieszczamy ten przekaz w polskim przekładzie:

¹ Jest to kolejny przyczynek do dziejów dynastii Giedymina. Zastosowano następujące skróty wydawnictw źródłowych:

LEKU — *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch* (wyd. F. G. Bunge).

Nowg. I Let. wyd. Nasonow — *Nowgorodskaja pierwaja letopis' starszego i mladszego izwodow*, izd. A. N. Nasonow, Moskwa-Leningrad 1950.

Pskow. let. — *Pskowskije letopisi*, izd. A. N. Nasonow, wyp. 1, Moskwa-Leningrad 1941, wyp. 2, Moskwa-Leningrad 1955.

PSRL — *Polnoje Sobranije Russkich Letopisiej: Letopis' Nikonowski* — t. XII, Sankt-Pietierburg 1897, *Letopisnyj sbornik, imienujemyj Patriarsieju ili Nikonowskiju letopis'ju*, t. XVII Sankt-Pietierburg 1907, *Zapadnorusskija letopisi*. Mosk. let. swod — t. XXV Moskwa-Leningrad 1949, *Moskowskij letopisnyj swod konca XV w., Sokraszcz. let. swodu* — t. XXVII Moskwa-Leningrad 1949, *Sokraszczionnyje letopisnyje swody konca XV wieka* — t. XXXV, Moskwa 1980, *Letopisi bielorusko-litowskije*.

SRPr II — *Scriptores rerum Prussicarum*, t. II, Leipzig 1865.

Troic. let. — M. A. Prisielkow, *Troickaja letopis'*. Rekonstrukcja teksta, Moskwa-Leningrad 1950.